

УДК 347.736

Ірина Бутирська,

асистент кафедри правосуддя

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання статусу учасників провадження у справі про банкрутство. Досліджуються ознаки учасників справи про банкрутство, пропонується визначення поняття «учасники провадження у справі про банкрутство». Аналізується судово-практика щодо залучення учасників до провадження у справі про банкрутство.

Ключові слова: учасники провадження у справі про банкрутство, неплатоспроможність, боржник, кредитор, господарський суд.

Постановка проблеми. Справи про банкрутство характеризуються специфічним колом учасників. Кожен суб'єкт, вступаючи у провадження у справі про неспроможність, наділяється особливими процесуальними правами та обов'язками, зумовленими характером відносин неспроможності. Специфіка провадження у справах про банкрутство полягає в застосуванні специфічних способів захисту, особливостях процедури, учасників, стадій та інших елементів, відрізняючи це провадження від позовного [1, с. 239]. Така специфіка зумовлена публічним характером справ про банкрутство, необхідністю охорони та захисту значної кількості протилежних за змістом інтересів учасників провадження і, що є головним, особливою судовою процедурою.

Визначення особливого порядку розгляду справ про банкрутство є не випадковим, оскільки процедура банкрутства покликана вирішувати подвійне завдання: з одного боку – задовольнити вимоги кредиторів, а з іншого – відновити платоспроможність боржника. Для реалізації поставлених завдань законодавець передбачив застосування у процедурі банкрутства інститутів, які притаманні лише при відновленні платоспроможності (мораторій на задоволення вимог кредиторів), або визначив реалізацію традиційних інститутів (визнання угод недійсними, відмова від договорів) із суттєвими особливостями.

Стан дослідження. Інститут банкрутства досліджувався такими вітчизняними та російськими вченими, як: Н. В. Асеева, І. О. Вечірко, Б. М. Поляков, В. В. Радзивілюк, Я. Г. Рябцева, О. М. Свириденко, Г. В. Овчиннікова та ін. Однак актуальним залишається дослідження поняття та ознак учасників про-

вадження у справі про банкрутство, особливо у світі нової редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство).

Метою статті є дослідження правового статусу учасників провадження у справі про банкрутство, формулювання визначення та ознак поняття «учасники провадження у справі про банкрутство».

Виклад основного матеріалу. Якщо проаналізувати зміст Закону про банкрутство, можна побачити, що головну роль у ньому відіграють учасники провадження. Це вбачається, по-перше, з того, що лише кредитори або боржник можуть ініціювати справу про банкрутство. По-друге, хід процедури банкрутства визначають сторони у справі про банкрутство. І насамкінець, по-третє, процедура банкрутства може вплинути на права, обов'язки та охоронювані законом інтереси багатьох інших фізичних та юридичних осіб, участь у справі яких на її початку взагалі важко було уявити. І якщо перші дві підстави є характерними для позовного провадження, то третя підстава – фактично необмеженість учасників – виводить проблематику правового регулювання учасників у справі про банкрутство на новий якісний рівень, адже законодавець повинен таким чином виписати норми Закону про банкрутство, щоб права та охоронювані законом інтереси майбутніх учасників не були порушені.

Класичними учасниками у справі про банкрутство є сторони (кредитори та боржник) і арбітражний керуючий. Правове регулювання учасників у справі про банкрутство, насамперед сторін, відбувається у межах ідеології

Закону про банкрутство, тобто у прокредиторських системах перевага надається кредиторам, а у проборжникових – боржнику.

Досліджуючи досвід правового регулювання банкрутства у різних країнах, можна побачити, що у світі відсутня єдина, оптимальна модель процедури банкрутства, яка б підходила для всіх країн. Це зумовлено багатьма факторами, а саме: приналежністю до різних правових сімей, правовими традиціями, економічною ситуацією у державі тощо. Системи неспроможності поділяють залежно від того, якій стороні відведено більше привілеїв стосовно прав, чії інтереси більш захищені – кредитора чи боржника, у зв'язку з чим у законодавстві різних країн, як правило, виділяють п'ять видів систем неспроможності: радикально прокредиторські, помірно прокредиторські, нейтральні, помірно проборжникові, радикально проборжникові [2, с. 125]. Кожна система неспроможності має як свої переваги, так і свої недоліки. Наприклад, якщо йдеться про проборжникову спрямованість законодавства, то правильніше буде говорити, що основною метою правового регулювання є захист майнового комплексу боржника для збереження його економічної та соціальної структури, а не для захисту майнових інтересів власників або повноважень менеджменту компанії [3, с. 433].

Однак системи неспроможності здебільшого орієнтовані на сторони у справі про банкрутство, забуваючи при цьому про інших, менш важливих учасників і взагалі нічого не говорячи про роль суду у справі про банкрутство. Дане упущення, на нашу думку, дає підстави для доповнення наявної класифікації систем неспроможності додатковим критерієм – активністю суду. Даний критерій обумовлений тим, що у деяких країнах роль суду має посилені характер, що проявляється у здійсненні судом не притаманних йому, на перший погляд, дій. Так, в Англії ініціювати процедуру неспроможності щодо юридичних осіб можуть кредитори (зокрема, вкладники), боржник (компанія або її директор) і суд [4, с. 520]. В Італії суд призначає уповноваженого суддю, який здійснює контроль над усіма органами конкурсного управління [5, с. 309]. У Франції правом на подання заяви про визнання боржника неспроможним (банкрутом) наділені кредитори, боржник, суд та прокурор [6, с. 151]. На відміну від зазначених країн, в Україні, Росії, Білорусі суд не має якихось особливих повноважень у справі про банкрутство, а тому здійснює лише основні функції – здійснення правосуддя та контроль.

За таких обставин вважаємо, що системи неспроможності варто класифікувати за дво-

ма критеріями: залежно від того, якій стороні відведено більше привілеїв стосовно прав, чії інтереси більш захищені; щодо ролі суду у справі про банкрутство. За другим критерієм системи неспроможності варто розрізняти таким чином: системи неспроможності з активною діяльністю суду (Англія, Італія, Франція) та системи неспроможності з традиційною діяльністю суду (Україна, Росія, Білорусь).

Слід зазначити, що національне законодавство не повинно прагнути до розширення кола учасників і передбачити таким чином всіх можливих учасників. На нашу думку, учасників у справі про банкрутство варто розглядати як систему, цілісний організм, де учасники взаємодіють один з одним, а сама система побудована на принципі стримувань та противаг.

Оскільки провадження у справах про банкрутство є формою господарського процесу, то для визначення поняття та характерних рис учасників справи про неспроможність звернемось спочатку до теорії господарського процесу. Так, авторський колектив підручника з господарського процесуального права за редакцією О. П. Подцерковного визначає, що учасник господарського процесу – це особа, яку господарський процесуальний закон наділяє процесуальними правами та обов'язками і яка вступає в процес для всебічного, повного та об'єктивного розгляду господарської справи та розв'язання спору [1, с. 70]. Однак справи про банкрутство характеризуються особливим суб'єктним складом, нехарактерним для жодного іншого виду провадження. Російський дослідник О. М. Труба слушно зазначає, що багато класичних інститутів процесуального права отримують у «банкрутських» справах зовсім особливе переломлення. Суб'єктний склад справ про неспроможність – один із найяскравіших тому прикладів [7].

Варто погодитися з В. В. Радзивілюк, яка, досліджуючи фактори, що впливають на правосуб'єктність основних учасників правовідносин запобігання банкрутству (неспроможності), виділяє серед цих факторів наявність в учасників сукупності різноманітних за своєю спрямованістю та численних інтересів, не тільки спільних, але й, головне, протилежних [8, с. 64]. Вступаючи у справу про банкрутство, практично кожен суб'єкт прагне максимально захистити власні інтереси, що зумовлює високу конфліктогенність відносин неспроможності. Кожен із кредиторів прагне отримати максимально можливе задоволення своїх вимог до боржника. Зіткнення інтересів кредиторів, боржника, соціальних та державних інтересів, як зазна-

чає Н. В. Асеева, породжує значні труднощі у правовому регулюванні правового інституту неспроможності (банкрутства). Мета застосування процедури неспроможності – це знаходження балансу між інтересами кредитора, боржника, суспільства та держави шляхом застосування до боржника різноманітних передбачених законом процедур [9, с. 13].

Закон про банкрутство, на відміну від Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ), не обмежує коло учасників у справі про банкрутство лише юридичними особами та фізичними особами-підприємцями. Також Закон про банкрутство не передбачає участі третіх осіб у справі про банкрутство. Хоча судова практика з даного питання неоднозначна. Так, ухвалою від 19.10.2015 Львівський апеляційний господарський суд залучив у якості третьої особи, що не заявляє самостійних вимог на предмет спору, юридичну особу, поручителем якої є боржник [10]. Дана ухвала суду викликає декілька запитань, а саме: на чий стороні залучено третю особу (позивача, відповідача, кредитора, боржника)? Який нормативно-правовий акт передбачає залучення до участі у справі про банкрутство третьої особи?

Відповіді на ці питання згадана вище ухвала не дає, та і не може надати, оскільки треті особи можуть брати участь у справі лише у позовному провадженні, де чітко регламентовано, яка третя особа вступає у справу (із самостійними вимогами або без таких) та на чий стороні вона вступає у справу (позивача або відповідача). У позовному провадженні такий поділ є доречним і спрямованим на захист прав та охоронюваних законом інтересів третіх осіб, натомість у банкрутстві законодавець цілком обґрунтовано всіх, кого стосується справа про банкрутство, визнає учасниками у справі. Дана теза виокремлює таку ознаку учасників у справі про банкрутство як юридичний інтерес.

Інститут неспроможності являє собою цілісну систему, в основі якої лежить інтерес тієї чи іншої особи як правова категорія. При цьому не варто сприймати інститут неспроможності виключно як механізм задоволення вимог кредиторів або ліквідацію боржника. Цілі і завдання інституту неспроможності набагато ширші і проявляються як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні. На нашу думку, систему неспроможності можна відобразити у формі рівностороннього трикутника, кутами якого будуть інтереси сторони у справі про банкрутство (кредитори та боржник), інтереси держави та інтереси суспільства. При цьому наголошується саме на рівносторонньому трикутнику,

оскільки у системі неспроможності одні інтереси не можна ставити вище інших.

Інтереси кредиторів та боржника є цілком зрозумілими: перші прагнуть задовольнити свої вимоги, а другі – відновити власну платоспроможність. Інтерес держави полягає в тому, що, відновивши свою платоспроможність, боржник знову почне сплачувати податки, збережуться робочі місця, кредитори, які отримають задоволення своїх вимог, самі не стануть банкрутами тощо. Інтерес суспільства полягає у встановленні правової основи для нормального функціонування ринкової економіки. Етимологічний зміст поняття «інтерес» роз'яснено у рішенні Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004.

Г. В. Овчиннікова під законним інтересом кредитора у процедурах банкрутства розуміє його правомірний інтерес (потребу), що не повною мірою забезпечена відповідними правовими нормами, у результаті чого можуть бути відсутні кореспондуючі конкретні юридичні обов'язки інших учасників процедури банкрутства [11, с. 14]. Це визначення є правильним, однак не є універсальним щодо всіх учасників у справі про банкрутство. Для учасників у справі про банкрутство інтерес необхідно розглядати як потребу, яка є різною у кожного учасника і яка забезпечена різними механізмами у справі про банкрутство, і не завжди такі механізми є рівнозначними.

Щодо ознак учасників провадження у справі про банкрутство, то російський вчений О. М. Свириденко у своєму дисертаційному дослідженні виділяє такі: юридичну заінтересованість у результаті процесу; право на вчинення процесуальних дій від власного імені; право на здійснення волевиявлення (процесуальних дій), спрямованих на виникнення, розвиток та закінчення процесу на тій чи іншій стадії; поширення на них у встановлених законом межах законної сили судового рішення (ухвали про завершення провадження у справі) [12, с. 34].

Таким чином, учасників провадження у справі про банкрутство можна визначити як заінтересованих у результатах процесу фізичних і юридичних осіб, які вступають самостійно або залучаються судом у справу про банкрутство для всебічного, повного та об'єктивного розгляду справи та наділяються відповідними процесуальними правами та обов'язками.

Кожен учасник провадження у справі про банкрутство має специфічний, притаманний тільки йому, правовий статус, характеристика якого зумовлена особливостями відносин неспроможності. Так, до моменту порушення

провадження у справі суб'єкт господарювання, який має певну заборгованість перед своїми кредиторами, все одно здійснює господарську діяльність самостійно, незалежно від інших суб'єктів, виключно на власний розсуд. Після ж порушення провадження у справі про банкрутство такого боржника правосуб'єктність останнього різко змінюється, причому трансформації правовий статус неплатоспроможного суб'єкта зазнає постійно, залежно від судових процедур, що застосовуються до боржника. Змінюється правовий статус і кредиторів, яким з моменту порушення провадження у справі про банкрутство надається додатковий спектр прав стосовно боржника, що їм заборгував.

Закон про банкрутство визначає, що учасниками у справі про банкрутство є сторони, забезпечені кредитори, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, державний орган з питань банкрутства, Фонд державного майна України, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника, а також у випадках, передбачених цим Законом, інші особи, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство. Дана норма певним чином кореспондується з положеннями ГПКУ, який у ст. 18 передбачає, що до складу учасників судового процесу входять: сторони, треті особи, прокурор, інші особи, які беруть участь у процесі у випадках, передбачених цим Кодексом. Однак Закон про банкрутство як спеціфічний нормативно-правовий акт містить певні особливості щодо учасників провадження у справі про банкрутство.

На суперечність між загальними нормами ГПКУ та спеціальним Законом про банкрутство вказує Ю. В. Чорна, зазначаючи: «Абсолютно абсурдним є застосування до учасників процедури банкрутства ст. 22 ГПК України, оскільки їх права та обов'язки фактично не мають нічого спільного з характерними правами та обов'язками сторін позовного провадження» [13, с. 125]. Із цією думкою не можна погодитись, і ось чому. Справді, у процедурі банкрутства законодавець передбачив правові механізми регулювання правовідносин між учасниками, в яких вони не володіють однаковими правами (наприклад, процесуальні інструменти, які може використовувати боржник, дещо ширший від можливостей кредиторів). На думку російського вченого А. О. Власова, це відбувається від того, що інститут банкрутства задуманий законодавцем для захисту не лише приватних, але і публічних інтересів [14, с. 71].

Однак наявність різних процесуальних можливостей у справі про банкрутство, різні назви сторін у позовному провадженні та провадженні у справі про банкрутство не означає неможливість застосування ст. 22 ГПКУ до відносин неспроможності. Ч. 2 ст. 41 Господарського процесуального кодексу України передбачає, що господарські суди розглядають справи про банкрутство у порядку провадження, передбаченому цим Кодексом, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Тобто Закон про банкрутство є спеціальним законом, а ГПКУ – загальним. Відповідно, якщо якісь правовідносини не врегульовані нормами Закону про банкрутство, застосовуються положення ГПКУ. Закон про банкрутство окремо не передбачає права учасників провадження у справі про банкрутство, натомість ГПКУ містить відповідну правову норму.

Так, ч. ч. 1-3 ст. 22 ГПКУ регламентують загальні права та обов'язки сторін (сторони користуються рівними процесуальними правами, сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь у господарських засіданнях, сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи. Інші частини (4, 5) ст. 22 ГПКУ (спеціальні) визначають особливі права та обов'язки сторін (право позивача на збільшення розміру позовних вимог, право на відмову від позову або зменшення розміру позовних вимог, право на зміну предмету або підстави позову, право відповідача визнати позов повністю або частково та право на зустрічний позов). Таким чином, норми про загальні права та обов'язки сторін можуть застосовуватись до учасників у справі про банкрутство без будь-яких обмежень, а спеціальні права та обов'язки можуть реалізовуватись за аналогією закону. Наприклад, кредитор має намір відмовитись від кредиторських вимог, у такому разі мають застосовуватись положення ГПКУ щодо відмови від позову (ст. ст. 22, 78, 80).

Я. Г. Рябцева вважає, що поза колом учасників, визначених у ст. 1 Закону про банкрутство, залишається господарський суд, який відіграє одну з основних ролей у провадженні у справах про банкрутство [15, с. 86]. Справді, роль суду у справах про банкрутство значно відрізняється від його ролі в інших категоріях господарських справ. Провадження у справах

про банкрутство має суттєві відмінності як від позовного провадження, так і від окремого провадження [16, с. 230]. У справах про неспроможність господарський суд відіграє активну роль, здійснює значний вплив на поведінку кожного учасника провадження у справі, тому цілком обґрунтованим буде говорити про господарський суд як про особливого учасника справи про банкрутство, роль якого у справах про банкрутство суттєво відрізняється від його ролі у справах позовного провадження.

Коло учасників провадження у справі про банкрутство є значно ширшим, ніж законодавчо визначено. Судова практика складається таким чином, що у разі необхідності суд визнає учасниками провадження у конкретній справі про банкрутство й інших осіб, якщо того вимагають інтереси справи. Аналіз судової практики свідчить про залучення до участі у справі учасників, якщо певне питання зачіпає права та охоронювані законом інтереси останніх. Зокрема, у справі про банкрутство від боржника надійшла заява про зняття арешту з грошових коштів боржника, які містяться на санаційному рахунку. Розглянувши подану заяву, суд дійшов висновку про перенесення розгляду справи у зв'язку із залученням ПАТ «МТС України», оскільки арешт на розрахункові рахунки боржника накладено на виконання рішення господарського суду Чернівецької області у справі № 926/443/13, за яким стягувачем є ПАТ «МТС України». Проте ПАТ «МТС України» не брало участі у справі, що могло порушити права останнього [17].

Висновки

Систему неспроможності можна відобразити у формі рівностороннього трикутника, кутами якого будуть інтереси сторони у справі про банкрутство (кредитори та боржник), інтереси держави та інтереси суспільства. При цьому наголошується саме на рівносторонньому трикутнику, оскільки у системі неспроможності одні інтереси не можна ставити вище інших інтересів. Учасники провадження у справі про банкрутство – це зацікавлені у результатах процесу фізичні і юридичні особи, які вступають самостійно або залучаються судом у справу про банкрутство для всебічного, повного та об'єктивного розгляду справи та наділяються відповідними процесуальними правами та обов'язками.

Список використаних джерел:

1. Господарське процесуальне право : підручник / [О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, Т. В. Степанова та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного, М. Ю. Каргузова. – Х. : Одиссей, 2012. – 400 с.
2. Ковалева И. В. Соотношение прав и обязанностей участников отношений, регулируемых зако-

нодательством Российской Федерации в сфере несостоятельности (банкротства) юридических лиц / И. В. Ковалева // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 4. – С. 125–127.

3. Роечко Е. А. Концептуальные особенности национальных систем регулирования несостоятельности / Е. А. Роечко // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2008. – № 74-1. – С. 432–435.

4. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Б. М. Поляков. – К. : Ін Юре, 2011. – 560 с.

5. Твердохліб Ю. Суб'єкти здійснення контролю у сфері арбітражного управління у процедурі банкрутства / Ю. Твердохліб // Право України. – 2014. – № 2. – С. 307–317.

6. Ніколаєва І. В. Правовий взаємозв'язок виконавчого провадження та процедури неспроможності (банкрутства) за законодавством зарубіжних країн / І. В. Ніколаєва // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 5. – С. 147–158.

7. Труба А. Н. Проблемы систематизации процессуальных субъектов по делам о банкротстве [Электронный ресурс] / Александр Николаевич Труба. – Режим доступа : http://www.xn--80abkdb1aklbjbes3a.xn--p1ai/publ/problemu_sistematizacii_processualnykh_subektov_po_delam_o_bankrotstve_truba_a_n_2012/1-1-0-1.

8. Радзивілюк В. В. Запобігання банкрутству (неспроможності): господарсько-правовий аспект : монографія / В. В. Радзивілюк. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 532 с.

9. Асеева Н. В. Обеспечение частных и публичных интересов при банкротстве предприятия : монография / Н. В. Асеева ; Донец. ун-т экономики и права. – Донецк : ДонУЭП, 2013. – 200 с.

10. Архів Господарського суду Чернівецької області. Справа № 926/472-6/15.

11. Овчинникова А. В. Права и охраняемые интересы кредиторов в процедурах банкротства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Анна Вячеславовна Овчинникова. – Москва, 2013. – 29 с.

12. Свириденко О. М. Концепция несостоятельности (банкротства) в Российской Федерации: методология и реализация : автореф. дис. ... доктора юридических наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Олег Михайлович Свириденко. – Москва, 2010. – 53 с.

13. Чорна Ю. В. Особливості конкурсного процесу у судовому провадженні / Ю. В. Чорна // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 5. – С. 121–127.

14. Власов А. А. Гражданско-правовая охрана прав и законных интересов кредиторов в процедурах банкротства / А. А. Власов // Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата. – 2012. – № 3. – С. 71–75.

15. Рябцева Я. Г. Основні учасники судових процедур банкрутства / Я. Г. Рябцева // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 6. – С. 85–91.

16. Вечірко І. О. Провадження у справах про банкрутство як самостійна форма процесуальної діяльності господарського суду / І. О. Вечірко // Санація та банкрутство. – 2014. – № 3–4. – С. 229–234.

17. Архів Господарського суду Чернівецької області. Справа № 5027/398-6/2012.

Статья посвящена исследованию правового регулирования статуса участников в деле о банкротстве. Исследуются признаки участников дела о банкротстве, предлагается определение понятия «участники производства в деле о банкротстве». Анализируется судебная практика по привлечению участников к производству по делу о банкротстве.

Ключевые слова: участники производства в деле о банкротстве, неплатежеспособность, должник, кредитор, хозяйственный суд.

The article is devoted to the investigation of the legal regulation of the status of participants in bankruptcy case. The features of bankruptcy case participants are studied, the definition of “participants of bankruptcy case” is suggested. The judicial practice in part of attracting participants to the proceedings in the bankruptcy case is analyzed.

Key words: participants of bankruptcy case, insolvency, debtor, creditor, Commercial Court.

